

Балацкая Е. Б., кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и правоведения, Государственное учреждение «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко» (Украина, Старобельск), balatskaya@ukr.net

Роль насилия в функционировании политической системы общества

Целью работы является определение функциональной роли и значения насилия как необходимой составляющей политической системы. Политическое насилие как элемент политической системы может играть как стабилизирующую, так и дестабилизирующую роль, выступать в качестве девиации или быть элементом механизма социального контроля. Существует тесная взаимосвязь между политическим насилием и стрессом политической системы. Функционально насилие может реализовываться как на «выходе», так и на «входе» системы. Социополитическими источниками политического насилия являются: социальное неравенство; дестабилизация социально-политической системы; поляризация социальной структуры; падение уровня легитимности власти; ослабление государственного суверенитета и др. Данные факторы нарушают адаптивные возможности политической системы. Существует обратная связь между интенсивностью и масштабом политического насилия и уровнем демократичности и стабильности политической системы.

Ключевые слова: политическое насилие, политическая система, девиация, принуждение, политический стресс, социальная мобильность, относительная депривация, легитимное насилие.

* * *

УДК 323.233:316.4.066

Воробйова Т. Л.,
аспірантка кафедри політології, Донецький
національний університет (Україна, Вінниця),
tanyshkavorobyova@gmail.com

Рушійні сили виникнення політичних протестів

Розглянуто та систематизовано основні детермінанти політичної протестної активності. На цій основі побудована концептуальна схема факторів, які здійснюють вплив на протестні настрої громадян. Запропоновано систематизувати чинники політичних протестних настроїв за глобальним, державним, груповим та особистісним рівнем. Глобальний рівень складають загальносвітові процеси, міжнародні тенденції розвитку, політичні актори зовнішні до розглянутого регіону. Державний рівень відповідно складають процеси на рівні держави: позиція центральної влади, криза державної влади, системна криза в державі, закони, правова система держави тощо. Всі рівні факторів впливають на інтереси і потреби великих мас людей, які складають наступне коло моделі. В центрі схеми розташований особистісний рівень, на який постійно здійснюється вплив усіх попередніх груп факторів, але лише від особистого рішення прийняти участь у протестних діях, буде залежати масова мобілізація суспільства.

Політичний протест, виходячи з цього, є сукупністю факторів і причин, їх взаємодією та взаємовпливом, що формує кризову ситуацію і сприяє її ескаляції. Окремо один від одного ці фактори не формують умови, в яких виникає протест. Комплексний аналіз політичної напруженості виявляє «болючі точки» політичного процесу.

Ключові слова: політичний протест, детермінанти масової політичної мобілізації, політична протестна напруженість, рівні факторів протестної поведінки.

Початок нового десятиліття суттєво розширив коло конфліктів у світі, що спричиняють мобілізацію широких кіл протестуючих, а відтак – ареал прояву масових протестів. У 2011 р. громадянські повстання, в результаті яких були вигнані колишні президенти, спалахнули в Єгипті, Тунісі, Лівії, Йємені; великі протестні виступи спостерігалися в Алжирі, Іраку, Йорданії, Кувейті, Марокко і Омані; в ослабленому вигляді протестна хвиля прокотилася в Лівані, Саудівській Аравії, Судані та Західній Сахарі; масові заворушення зафіксовані в США та Іспанії. У Росії взимку 2011–2012 рр. спостерігався сплеск протестних настроїв, викликаних незгодою протестуючих з підсумками виборів до Державної думи 2012 і бажанням заявити про активну громадянську позицію. У Європі масові протестні прояви спровокувало поєднання необхідності скорочення соціальних витрат через боргову кризу в деяких країнах ЄС і низького рівня

довіри населення до політичних еліт, які розглядалися їм як корумповані. Відповідний фактор спричинив масові протести, які відбувалися 2013 в Болгарії, Греції та Іспанії. Україна також не стала винятком загальносвітового процесу політичних протестів. Неочікувана протестна активність українського суспільства, що виникла наприкінці 2014 року і триває досі, актуалізувало проблему детермінант масового політичного протесту.

Забезпечення і збереження стабільності суспільства є актуальними в будь-якій країні в будь-який час. Протест як певна форма прояву політичного конфлікту між суб'єктом (чи суб'єктами) і соціумом може виступати своєрідним індикатором зони неблагополуччя в тих чи інших сферах суспільних відносин і виконувати конструктивну або деструктивну функцію в житті суспільства. Нерівномірний розвиток країн, криза демократії, світова економічна криза, етно-релігійні конфлікти, тероризм та інші дисфункціональні прояви потребують детального аналізу мобілізаційних процесів та виявлення їх рушіїв. Знання факторів розвитку протестної готовності людей і наявність методів її діагностики на ранніх стадіях розвитку дозволять не лише ефективно управляти подібними громадськими конфліктами, утримуючи їх в рамках легітимних цивілізованих форм, але і робити профілактичні заходи для попередження розвитку некерованих деструктивних процесів, а також корекції тієї соціально-політичної ситуації, в якій розвивається протест.

Проблематика виникнення та функціонування політичного протесту досить широко розглядається у західній науці. Поява теми досліджень політичного протесту у світовій науці відноситься до часу молодіжної революції 1960-х рр., Коли виникає потреба в розумінні суті молодіжного бунту, що викликала зростання інтересу до проблематики протесту. Формуються теоретичні концепції протесту – парадигма колективної дії (Н. Смелзер, С. Терроу, Дж. Лофланд тощо) і теорія відносної депривації (Дж. Девіс, Т. Гарр, Р. Тернер), в яких основна увага приділяється мотивами участі особистості в протесті. Теорія мобілізації ресурсів, представлена роботами Дж. Мак-Карті, М. Залда, Е. Шортера, Ч. Тіллі, С. Терроу тощо, звертає увагу на організаційні можливості виникнення протестної поведінки, саме в рамках даного напрямку виникають розробки стосовно циклів протесту, які створюють «параболу масової мобілізації». З переходом у стан постмодерну, який констатували західні вчені, зміщується акцент у тематиці політичних протестів, що призводить і до зміни у сфері їх дослідження. Так, Ю. Хабермас, А. Турен, А. Мелуччі, П. Штомпка у своїх роботах розкривають основні умови для виникнення нових протестних рухів у постіндустріальних умовах. У рамках цієї парадигми приділяється увага культурним та історичним особливостям протестних рухів – Інґлархт, Далтон. Ці підходи до сьгодні переважають в американських дослідженнях протесту (Д. Сноу, У. Гемсон).

Окремі аспекти діяльності протестних рухів в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Бабкіна, М. Головатий, А. Колодій, Ю. Шемшученко, Г. Почепцов.

Важливими для дослідження є доробки російських вчених Г. Ділігенської, Є. Здравомислової, В. Костюшева. В них зосереджена значна складова теорії протесту. Доречними стали роботи таких дослідників,

як Д. Ольшанський, А. Кінсбурський і М. Топалов, які активно використовували соціально-психологічну теорію відносної депривації, згідно з якою незадоволеність соціальних груп, викликана розбіжністю очікувань з можливостями їх задоволення, є показником соціальної напруженості і за певних обставин може вилитися у відкритий протест. Дослідники (В. Костюшев, М. Назаров) відзначають зв'язок різних форм політичного протесту з розвитком партій, рухів, неурядових громадських організацій (тобто атрибутів громадянського суспільства).

Відаючи належне і високо оцінюючи наукове і практичне значення досліджень закордонних і вітчизняних учених, варто підкреслити, що темі, яка розглядається у даній статті, у вітчизняній науці приділяється поки недостатня увага. Слід наголосити, що більшість робіт, яка торкається питання політичного протесту, носить соціологічний характер. Аналіз протестної поведінки в соціології будується за традиційною схемою: фіксується реакція громадян щодо соціально-політичної ситуації в країні (тут основними індикаторами виступають ставлення до реформ, органів влади, політичних лідерів, уявлення про можливість особистого впливу на політичні події і участі у масових акціях протесту) та вивчення фактів таких дій. Проте, поза увагою залишається проблема механізму виникнення протестної активності України, особливо у вигляді загальносуспільної мобілізації, яка мала місце як у 2004 так і у 2014 роках.

Автор мав на меті систематизувати основні фактори виникнення політичної протестної мобілізації та розробити їх концептуальну схему, яка дасть змогу побачити багатоаспектність феномену «політичного протесту» та складність його механізму.

Так, Є. Головаха у своїх роботах до основних чинників, що підвищують ймовірність масової участі населення в різних акціях політичного протесту, відносить наступні характеристики соціальної ситуації і політичної культури населення:

- високий рівень незадоволеності населення умовами життя (в першу чергу – матеріально-економічними);
- підвищення рівня недовіри до структур влади і політичних лідерів;
- низький рівень політичної залученості – участі населення у легітимних формах суспільно-політичного життя (членство в партіях, політичних рухах, асоціаціях, участь у виборах, доступні контакти з представниками влади тощо);
- низький рівень політичної ефективності – відчуття людиною можливості впливати легітимним шляхом на соціальні процеси та політичні рішення, що зачіпають його безпосередні інтереси [1, с. 35].

Значна недовіра до державних інституцій вже стала звичним явищем в українському суспільстві. Винятком був період після Помаранчевої революції, коли соціологи зафіксували рекордно високий рівень довіри до основних інститутів влади, що було пов'язано насамперед з високими очікуваннями від процесу демократизації у державі. В умовах масової недовіри до держави роль рушійної сили реформ могла б належати інститутам громадянського суспільства. Однак основні політичні інститути громадянського суспільства розвиваються вкрай повільно і непослідовно. За останні роки істотно знизилася підтримка населенням інституту багатопартійності, знижується і залученість людей в діяльність суспільно-

політичних організацій. За роки незалежного існування України залученість в організовану громадську діяльність знизилася до такого рівня, який визначає практично повну безпорадність суспільства і особистості в спробі поставити під цивільний контроль ті чи інші державні структури. Нерозвиненість громадянського суспільства тісно пов'язана з вкрай низьким рівнем політичної ефективності, який проявляється в стійкій і повсюдній переконаності громадян України в тому, що вони нічого не зможуть зробити, якщо представники центральної або місцевої влади будуть утискати їх права та інтереси. Але, не зважаючи на досить критичний стан усіх перерахованих показників вже у травні місяці 2013 р., в українському суспільстві не спостерігалось масової протестної мобілізації, аж до грудня 2014 р., це приводить до висновку, що дані чинники, хоча і є важливими у формуванні протестних настроїв, але не є вирішальними для їх конвертації у реальні дії.

Деяко інші чинники політичного протесту висуває дослідник С. Шубін. В узагальненому вигляді науковець зводить їх до наступних:

- обмеженість матеріальних ресурсів та ціннісних орієнтацій і значні обмеження з боку представників влади;
- протилежність інтересів мас з інтересами правлячої еліти (сюди ж можна додати також суперечки всередині еліт) пряме політичне, ідеологічне, економічне зіткнення пригноблених з інтересами тих, хто має владу та інші блага [8, с. 157]. Але на думку автора, цих чинників також замало для виникнення масового протестного вибуху, особливо, що стосується протилежності інтересів мас з інтересами правлячої еліти, тобто це негативна оцінка дій влади з боку населення, яка також була досить високою вже у березні 2014 р. (тих, хто не підтримує діяльність Президента України Віктора Януковича налічувалось 52,7%; 54,9% тих, хто не підтримує діяльність ВРУ; та 52,4% частка тих, хто не підтримує діяльність уряду [3]), але все ж таки не сприяло утворенню масових протестних акцій. Зіткнення інтересів в середині еліти, з яскраво вираженою конфронтацією також не зникає з політичного поля з 2004 року. Не варто зводити значення цих факторів нанівець, проте, слід більш глибоко їх проаналізувати, задля створення повної картини виникнення політичних протестних дій.

Політична протестна напруженість має у своїй основі дію різних факторів або поєднання факторів. Причому, визначення найбільш значущих – є ключовим завданням для управління політичними процесами. Неможливо побудувати жорстку ієрархію факторів політичного протесту для будь-якої країни і ситуації. Кожного разу це буде свій набір. Певні чинники відіграватимуть велику роль в досліджуваному регіоні на даний момент часу, інші фактори вийдуть на перший план в інших обставинах. Однак можна виробити концептуальну схему, в якій дослідник буде оцінювати відносну вагу окремого фактора, а також їх взаємозв'язок для своєчасного вжиття заходів, щоб впливати на ситуацію і направити розвиток політичного процесу по «конструктивним рейках». На нашу думку, слід систематизувати чинники, що впливають на політичну напруженість. Це можна зробити за допомогою схеми, в якій, на думку автора, слід виділити глобальний рівень, державний, груповий та особистісний (Рис 3.1.).

Рис.3.1. Схема чинників, які впливають на формування протестних настроїв

Виділення глобального рівня факторів узгоджується з тезою Х. Майалла, згідно з яким «в умовах глобалізації аналіз конфліктів повинен враховувати соціальний, регіональний і міжнародний контексти. Ми повинні розглядати як сприяють побудові світу фактори, так і фактори, що збільшують конфлікт на всіх рівнях, від насильницького початку до періоду після його дозволу» [9, с. 340]. Не залишає поза увагою зовнішній фактор у своїх роботах Т. Скокпол. Досліджуючи ключові для соціальних змін взаємодії між державними, економічними і соціальними структурами, вона приходять до висновку про те, що для встановлення причин революції корисно виділяти зовнішні суперечності як одні з найважливіших структурних умов революції. Зовнішні суперечності виявляються в невідповідності становищі даної держави на міжнародній арені, тиску іноземних держав. Особливу увагу дослідниця приділяє впливу міжнародного та всесвітньо-історичного контексту на внутрішні політичні конфлікти [2, с. 25]. Загалом, міжнародне оточення може або спонукати до революційних перетворень у цілих регіонах («Хвилі» демократизації (Хантінгтон), теорія «доміно», експорт революції (Троцький)) або сповільнювати їх (Геополітичні стратегії, доктрина Брежнєва).

Повалення режиму Мілошевича в 2000 році, зміщення у листопаді 2003 року Шеварнадзе в ході «революції троянд», прихід до влади на Україні в результаті «помаранчевої» революції в грудні 2004 року Ющенка, перемога киргизької «революції тюльпанів» в березні 2005 року, прихід до влади Порошенка в 2014 році в результаті «київського майдану» в Україні – це ланки одного ланцюга. До того ж, в якості основних координаційних і фінансових центрів у більшості випадків використовувалися неурядові організації (НУО), які так чи інакше пов'язані з іноземним капіталом.

Можна говорити, що глобальний рівень (зовнішнє коло) складають загальносвітові процеси, міжнародні тенденції розвитку, політичні актори зовнішні до розглянутого регіону. Наприклад, світова економічна криза, кольорові революції, міжнародні кризи, руйнування біполярного світу тощо.

Державний рівень (середнє коло) відповідно складають процеси на рівні держави. Позиція центральної влади, криза державної влади, системна криза в державі, закони, правова система держави тощо. Державний рівень представлений набором факторів: економічні, соціальні, політико-інституційні, культурні, конфесійні, природні, демографічні, історичні, етнічні, правові та ін.

– Клімат, ландшафт, природні ресурси, які суттєво впливають на умови життя населення;

– Етнополітичні, культурно-історичні, релігійні, демографічні та ін. характеристики, що мають на даний момент значення об'єктивних факторів життєдіяльності населення, середовища проживання людей та основи формування стійких традицій і правил поведінки;

– Стан економіки, наявність і ступінь кваліфікації необхідної робочої сили, специфіка соціальної структури, динаміка суспільних відносин, загальний рівень освіти і культури населення [4, с. 28]. Економічні фактори відображають економічні проблеми даного регіону: безробіття, інфляція, відсутність інвестицій.

Політико-інституційні фактори представлені проблемою невідповідності повноважень і вирішуваних завдань, структурною напруженістю, що може виникати серед головних гілок влади, як це було, наприклад, 2008 році, коли голова уряду Ю. Тимошенко відкрито протистояла Президентові В. Ющенко, чи то протистояння місцевих і центральних органів влади тощо.

Демографічні чинники включають зміну демографічного балансу в даному регіоні, міграцію, низьку або високу народжуваність.

Конфесійні чинники – поліконфесійність, радикальні релігійні течії. Не можна залишати поза увагою протистояння між Московським та Київським патріархатом, яке постійно використовується під час електоральної боротьби, та посідало значне місце під час «помаранчевої революції».

Культурні фактори – полікультурність, традиції частини суспільства, неприйнятні іншою частиною цього суспільства. В Україні живуть понад 100 націй, переважна більшість яких розселена дисперсно і не має чітко визначених етнічних меж, а це, на думку західних етнополітологів, створює додаткові причини для виникнення конфліктів і труднощі у їх вирішенні. Саме цей фактор неодноразово виступав одним з головних у політичних протестах кримського регіону. Політичні сили не залишають його без уваги, сприяючи конфронтації українського населення. Не менш конфліктогенним чинником, ніж попередній, є прагнення національної більшості, тобто українців, реалізувати власні етнічні потреби, насамперед, мовні та культурні. Адже, за даними Центру дослідження суспільства, саме Закон про мови викликав рекордну кількість протестів по Україні минулого року. У травні на вулицях Україна відбулася 321 протестний подія, а в червні – не менше 323. Для порівняння: на піку протестів під час «підприємницького Майдану» в листопаді 2010 року в ЦДС зафіксували лише 292 протестні акції. За тиждень 30 червня – 6 липня на вулицях Україна було зафіксовано, принаймні, 139 протестних подій. Дві третини акцій (93 події), які відбулися минулого тижня, стосувалися саме мовного питання [6].

Правові фактори – прийняття законів, що можуть утискати інтереси деяких груп суспільства, сюди ж можна віднести і правову базу, яка регулює протестну діяльність в країні.

Геополітичні фактори – прикордонний характер території. На нашу думку, ця група факторів є однією з найважливіших і тісно пов'язана з глобальним рівнем, адже саме від нього залежить зацікавленість інших держав у стриманні чи навпаки розпалюванні внутрішньої

політичної напруги, як приклад цієї думки, можна навести «Арабську весну».

Комунікативні фактори – позиція засобів масової інформації, пропагування ідей, що сприяють політичного розколу в суспільстві та інші засоби масової інформації, особливо Інтернет, є потужним засобом політичної мобілізації.

Соціальні фактори – загальний рівень життя населення, соціальна диференціація в суспільстві, структура соціальних зв'язків (наприклад, клановість).

Всі рівні факторів впливають на інтереси і потреби великих мас людей, які складають наступне коло моделі. Тобто, тут знаходяться незадоволені базові потреби більших мас людей. Однак соціально-політична напруженість може виникати від усвідомлення людьми обмеження своїх прав та інтересів (теорія відносної депривації). Тут велику роль відіграють актори політичної системи – групи інтересів (наприклад, етнічні еліти, неурядові організації), які за допомогою різних інструментів, найчастіше, засобів масової інформації, Інтернету формують певну думку, артикують ідеї. Це можуть бути ідеї історичної несправедливості, нібито утиску інтересів. Головною причиною подібних дій виступають, як правило, економічні інтереси. Обмеження можливостей вираження соціального невдоволення, що існують на груповому рівні, пов'язані зі станом не тільки масової, але і елітної свідомості. По-перше, окремі елітні групи, за зауваженням Ю. Левади, в певний момент провокують і використовують постійно існуючий протестний потенціал мас в своїх інтересах [5, с. 9]. По-друге, сам по собі розкол в еліті може бути достатньою підставою для масового невдоволення, оскільки сигналізує про наявність серйозних проблем у розвитку суспільства або про гостру кризу в управлінні країною.

Так, розглядаючи український варіант подій кінця 2014 року, то головною проблемою став розкол країни на російську (малоросійську) і українську (галицьку) частини. Саме цей розкол, латентно існував з перших днів української незалежності і все більше спливав на поверхню і визначав політичне життя країни, довгий час дозволяв олігархічним верхівкам спрямовувати енергію мас на міжособного етнічне, конфесійне, лінгвістичне, регіональне протистояння, відволікаючи від протистояння по лінії олігархічна влада – народ. До того ж, сама еліта була розколота боротьбою за ресурси системи і не тільки не виступала єдиним фронтом проти народу, але, навпаки, в боротьбі з опонентами різні олігархічні угруповання намагалися опертися на антагоністичні політичні та ідеологічні суспільні групи, а також на різні регіони країни.

Таким чином, можна стверджувати, що у разі глибокої суспільної кризи невдоволення наростає, а правляча еліта розколота, розгублена і недієздатна, виникають умови для росту масової протестної активності. І, навпаки, якщо владна, управлінська еліта консолідована, дієздатна і ефективна, у соціального невдоволення у вигляді масових дій протесту практично немає шансів на успіх.

В центрі схеми розташований особистісний рівень, на який постійно здійснюється вплив усіх попередніх груп факторів, але лише від особистого рішення кожного прийняти участь у протестних діях, буде залежати масова мобілізація суспільства. Серед особистісних факторів, що обмежують можливість прояву політичного невдоволення

насамперед слід назвати такі як: природні обмеження (похилий вік і поганий стан здоров'я), суб'єктивні причини (недостатня політична грамотність, недовіра політичним лідерам і невіра в можливість «пересічної людини» вплинути на рішення властей, страх за своє життя).

Вплив на особистісний рівень здійснюється за допомогою створення стимулів. Так М. Олсон звернув увагу на створення селективних стимулів, під якими він розумів створення ситуації, коли, окрім загального блага (наприклад підвищення заробітної плати співробітників галузі в результаті страйку) колектив учасників отримує і деякі особисте благо. Прикладом, який вдало описує ідею селективних стимулів, є відомий лозунг «Пиво тільки членам профспілки» [7]. Існують способи створення стимулів, які орієнтовані не на прями матеріальні вигоди, а на підвищення соціального капіталу індивіда. Так, під час революції у В'єтнамі комуністи створювали організаційні осередки з селян за принципом сімейності і наявності дружніх відносин, що забезпечувало високий рівень внутрішньогрупової довіри і впевненість у тому, що решта учасників не вестимуть себе як «безбілетники». Крім позитивних стимулів, історія знає випадки створення негативних стимулів неучасті індивідів у колективних політичних діях. Примітним прикладом останніх є стратегія мобілізації політичною елітою Хуту простих представників цієї народності для боротьби з Тутсі в Руанді. Так, активісти з лав «народної» міліції спалювали будинки жителів, які відмовлялися приймати участь в атаках на поселення Тутсі, і часто вбивали тих, хто відмовлявся приєднатися до «загальнонародного» руху навіть після втрати всього свого майна. Подібні вбивства були ефективним інформаційним сигналом про витрати неучасті для інших жителів [7].

Запропонована схема відображає багатфакторну обумовленість виникнення політичного протесту.

Політична напруженість значно посилюється суб'єктивним сприйняттям політичної нестабільності в Україні, що є наслідком:

а) неадекватності реакції влади на зовнішні та внутрішні виклики в політичній та економічній сферах, що знаходить своє відображення у відсутності системного бачення перспектив подолання кризи. Основні зусилля спрямовані переважно на побиття аргументів однієї політичної сили іншою;

б) відсутності механізмів політичної відповідальності;

в) непрозорості формування депутатського складу Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування;

г) відсутності демократичного контролю за діяльністю влади всіх рівнів тощо.

Звертаючи увагу на передумови появи політичних протестних настроїв, варто оперувати певним набором показників, зокрема тих, що фіксують:

– рівень соціального самопочуття: соціальна тривожність, аномічні настрої, рівень оптимізму–песимізму, адаптації населення до суспільних перетворень;

– описують процеси в політичній і економічній сферах: рівень довіри до влади, політиків, політичних партій, громадської активності, відчуття політичної ефективності, рівень соціальної напруженості;

– та показники, що фіксують рівень конфліктологічного потенціалу в суспільстві: протестна активність, дистанційованість від участі в конфліктах.

На нашу думку, ще один фактор, який сприяє виникненню напруженості в українському суспільстві, є його перехідний стан. Враховуючи специфіку трансформації в Україні, необхідним вдається, не лише звернення до найважливіших чинників, що визначають появу політичної напруженості, але й окрім набору цих базових детермінант слід звернути увагу і на механізм переходу. Транзитивний характер розвитку суспільства, прискорена модернізація інституційної системи призводить до незбалансованості суспільної системи, руйнації традиційних соціальних зв'язків, відносної депривації як до основних негативних ефектів, які, в свою чергу, викликають аномію, відчуження, фрустрацію, невдоволення, іншими словами, детермінують виникнення і зростання політичної напруженості. В змістовному відношенні механізмом, що робить можливим встановлення взаємозв'язку між ефектами модернізації та політичною напруженістю, є збільшення розриву між швидким зростанням очікувань, викликаних суспільними змінами і гарантованих інноваційними громадськими практиками, і можливостями їх реального задоволення в рамках суперечності між легітимними та легальними соціальними інститутами. Зростання політичної напруженості призводить до формування протестного потенціалу.

Політичний протест, виходячи з цього, є сукупністю факторів і причин, їх взаємодією та взаємовпливом, що формує кризову ситуацію і сприяє її ескалації. Окремо один від одного ці фактори не формують умови, в яких виникає протест. Комплексний аналіз політичної напруженості виявляє «більше точки» політичного процесу.

Дослідження чинників протестної напруженості є необхідним для запобігання конфліктів, соціально-політичних «вибухів», тобто різкого переходу політичної напруженості у відкриті протестні дії, що мають деструктивний характер для суспільства, існуючої системи владних відносин. Своєчасне вжиття заходів, що компенсують негативну дію чинників, які створюють політичну напруженість, дозволить керувати політичним процесом.

Список використаних джерел

1. Головаха Е. И., Панина Н. В. Потенциал протеста украинского общества / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Социологические исследования – 1999. – №10. – С.31–40.
2. Грязнова О. С. Теда Скокпол: феномен революции в структуралистской перспективе / О. С. Грязнова // Человек. Сообщество. Управление. – 2007. – №4. – С.21–38.
3. Дослідження громадської думки. У яких випадках Ви могли б взяти участь у законних акціях протесту (митингах, демонстраціях, пікетуваннях)? [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. Офіційний веб-сайт. – 2013. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=584.
4. Запрудский Ю. Г. Региональные конфликты: понятие и специфика Северного Кавказа // Этнические конфликты и их урегулирование: сб. науч. статей. – М.: Ставрополь, 2002. – С.24–31.
5. Левада Ю. Массовый протест: потенциал и пределы / Ю. Левада // Экономические и социальные перемены: Мониторинг общественного мнения. – 1997. – №3. – С.7–12.
6. Протести, перемоги і репресії в Україні за 2012 рік [Електронний ресурс] // Центр дослідження суспільства. Офіційний веб-сайт. – 2012. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/prottestmonitor/reports/2012>.
7. Соболев А. С. Факторы коллективного действия: случай массовых протестов в России в 2011–2012 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hse.ru/data/2013/05/19/1298469954/WP1_2012_05_5.pdf.
8. Шубін С. П. Соціально-філософські аспекти сучасного політичного конфлікту на Півдні України / С. П. Шубін // Сучасна

українська політика. Політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили. – 2004. – Вип.6. – С.157–160.

9. Этнополитический конфликт: пути трансформации: настольная книга Бергхофского центра / Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН; пер. с англ. Л. Зиминой, Н. Кулаковой. – М.: Наука, 2007. – 584 с.

References

1. Golovakha E. I., Panina N. V. Potentsial protesta ukrainskogo obshchestva / E. I. Golovakha, N. V. Panina // Sotsiologicheskie issledovaniya – 1999. – №10. – С.31–40.
2. Gryaznova O. S. Teda Skokpol: fenomen revolyutsii v strukturalistskoy perspektive / O. S. Gryaznova // Chelovek. Soobshchestvo. Upravlenie. – 2007. – №4. – С.21–38.
3. Doslidzhennja gromads'koi dumky. U jakykh vypadkakh Vy mogly b vzjaty uchast' u zakonnykh akcijah protestu (mitingah, demonstracijah, piketuvannjah)? [Elektronnyj resurs] // Centr Razumkova. Oficijnyj veb-sajt. – 2013. – Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=584.
4. Zaprudskiy Yu. G. Regional'nye konflikty: ponyatie i spetsifika Severnogo Kavkaza // Etnicheskie konflikty i ikh uregulirovanie: sb. nauch. statey. – M.: Stavropol', 2002. – С.24–31.
5. Levada Yu. Massovyj protest: potentsial i predely / Yu. Levada // Ekonomicheskie i sotsial'nye peremeny: Monitoring obshchestvennogo mneniya. – 1997. – №3. – С.7–12.
6. Protesty, peremogy i represii' v Ukraini za 2012 rik [Elektronnyj resurs] // Centr doslidzhennja suspil'stva. Oficijnyj veb-sajt. – 2012. – Rezhym dostupu: <http://cedos.org.ua/prottestmonitor/reports/2012>.
7. Sobolev A. S. Faktory kollektivnogo deystviya: sluchay massovykh protestov v Rossii v 2011–2012 gg. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.hse.ru/data/2013/05/19/1298469954/WP1_2012_05_5.pdf.
8. Shubin S. P. Social'no-filosofs'ki aspekty suchasnogo politychnogo konfliktu na Pivdni Ukraini / S. P. Shubin // Suchasna ukrai'ns'ka polityka. Polityky i politology pro neї. – Kyi'v; Mykolai'v: MDGU im. P. Mogyly. – 2004. – Vyp.6. – С.157–160.
9. Etnopoliticheskiy konflikt: puti transformatsii: nastol'naya kniga Bergkhofskogo tsentra / Institut etnologii i antropologii im. N. N. Miklukho-Maklaya RAN; per. s angl. L. Ziminoy, N. Kulakovoy. – M.: Nauka, 2007. – 584 s.

Vorobyova T. L., postgraduate student of department of political science, Donetsk National University (Ukraine, Vinnitsa), tanyshkavorobyova@gmail.com

Driving force of political protest

The main determinants of political protest activity were reviewed and systematized. On this basis, a conceptual scheme of the factors was constructed. It influences protest moods of citizens. We proposed to organize political factors by the global, the state, group and personal level. Global level comprises the whole world processes, international development trends, external political actors for the region under consideration. The state level comprises the position of the central government, the crisis of the government, a systemic crisis in the state, laws, the legal system of the state, etc. All levels of factors affect people's interests and needs that make up the next round of the model. In the center of the diagram is the personal level, which is constantly impact of all previous groups of factors, but the mass mobilization of society will depend on the personal decision to take part in protest actions.

On this basis, political protest is a combination of factors and causes, their interaction and mutual influence that creates a crisis and contributes its escalation. These factors do not create the conditions for a protest separately from each other. The analysis of the political tensions reveals «hot spots» of the political process.

Keywords: political protest, determinants of mass political mobilization, political protest tension, levels of factors of protest behavior.

Vorob'eva T. L., aspirantka kafedry politologii, Doneckij nacional'nyj universitet (Ukraina, Vinnitsa), tanyshkavorobyova@gmail.com

Движущие силы возникновения политических протестов

Рассмотрены и систематизированы основные детерминанты политической протестной активности. На этой основе построена концептуальная схема факторов, оказывающих влияние на протестные настроения граждан. Предложено систематизировать факторы политических протестных настроений на глобальный, государственный, групповой и личный уровень. Глобальный уровень составляют общемировые процессы, международные тенденции развития, внешние к рассматриваемому региону политические актеры. Государственный уровень соответственно составляют процессы на уровне государства: позиция центральной власти, кризис государственной власти, системный кризис в государстве, законы, правовая система государства и т.д. Все уровни факторов влияют на интересы и потребности больших масс людей, которые составляют следующий круг

моделі. В центрі схеми знаходиться личинний рівень, на який постійно оказується вплив всіх передуючих груп факторів, але тільки від особистого рішення прийняти участь в протестних діях, буде залежати масова мобілізація громадян.

Політичний протест, виходячи з цього, є сукупністю факторів і причин, їх взаємодією і впливом, що формує кризову ситуацію і сприяє її ескалації. Відокремлено від інших факторів не формують умов, в яких виникає протест. Аналіз політичної напруженості виявляє «болючі точки» політичного процесу.

Ключові слова: політичний протест, детермінанти масової політичної мобілізації, політична протестна напруженість, рівні факторів протестного поведіння.

* * *

УДК 321.7:316.32

Дзюбенко Ю. М.,
аспірантка кафедри соціальних теорій,
Національний університет «Одеська юридична академія» (Україна, Одеса), dziubenko_2015@ukr.net

ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ДЕМОКРАТИЧНИМ ЗМІНАМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проаналізовано основні теоретичні підходи зарубіжних та вітчизняних вчених відносно проблеми загрози демократії («перекручування демократії», «невиконання обіцянок демократії», «загрози демократії», «крихіткість сучасних демократичних режимів»). Відзначено, що до сучасних загроз демократії у світі належать: зростання прихильників крайніх форм націоналізму, релігійна нетерпимість і теократичні прагнення, тероризм, криза сучасної моделі суспільно-політичного устрою, яка домінує у більшості розвинених країн світу, зростання ролі ЗМІ, зникнення інтересу громадян до прийняття політичних рішень, низька соціальна мобілізація.

Визначено, що до основних загроз демократії в Україні слід віднести: незавершеність адміністративної реформи; відсутність дієздатної системи розподілу трьох гілок; колізії у законодавстві; низька соціальна мобільність; низький рівень розвитку економіки; неспроможність впливати на владу; низька ефективність демократичних механізмів вибору еліт та виборчих інститутів влади; соціальна апатія, «синдром невизначеності».

Ключові слова: політичний режим, демократичний режим, загрози демократії, «дефіцит демократії».

Сучасні політичні процеси характеризуються демократичними перетвореннями у більшості країн світу, які, в свою чергу, характеризуються розвитком, які обумовлюються проблемами. Особливої уваги заслуговує проблема загроз становлення демократії. Ця проблема набула своєї гостроти для нашої держави після 2010 року, коли постало питання про можливість повернення політичного режиму в Україні до авторитаризму. Насамперед, це зумовлено значним розривом між метою, завданнями та можливостями здійснення реформування суспільства, його демократизації.

Необхідність дослідження загроз демократії особливо важлива в сучасних глобалізаційних умовах, адже демократичний транзит сприяє знаходженню державі свого місця і ролі у світовому співтоваристві та надасть змогу Україні забезпечити подальшу демократизацію суспільства та побудувати європейську розвинену державу.

Дослідженню проблеми загроз демократії присвячені роботи як зарубіжних, так і вітчизняних вчених: Ж. Бешлер, Ф. Шміттер, Ш. Ейзенштадт, А. Токвіль, М. О. Баранов, Р. В. Білійчук, О. Г. Михайловська, О. Нікандров, І. І. Погорська, Д. М. Лакішик та ін.

Зазначені автори розглядають широке коло питань: від сутності та змісту поняття «демократія», «демократизація» до основних загроз демократичного режиму.

Метою статті є визначення основних загроз демократії, зокрема в Україні.

На сучасному етапі суспільного розвитку проблема загрози демократії залишається актуальною у багатьох країнах. Ж. Бешлер ввів у науковий обіг поняття «дефіцит демократії», який означає – недоліки, властиві демократії та проблеми, що виникають у процесі становлення демократії. Автор поділив ці дефіцити на два види: 1) виникає внаслідок невідповідності ідеалу та дійсності (економічні проблеми); 2) пов'язані з об'єктивними обставинами, що заважають в ретроспективі наблизитися до ідеалу демократії (влада, престиж, багатство) [2, с. 168]. Ж. Бешлер виокремлює три види «перекручувань» демократії – політичні, ідеологічні та моральні.

Під політичними перекручуваннями він розуміє політичний ринок – обмін (відбувається між приватною і державною сферами), розподіл і пошук. Приватні інтереси виступають у ролі однієї зі сторін в обміні і пропонують свої голоси та сприяння партнеру в ході виборів. Їх партнерами є політики, яким потрібні голоси та підтримка громадян для обрання в органи влади. Тут виникає суперечність демократії.

Причинами ідеологічних перекручувань автор вважає хибні тлумачення основних демократичних принципів, що, в свою, чергу, призводить до ідеологічних висновків, які можуть негативно вплинути на демократизацію [2].

Зловживання свободою, які у більшості держав, які тримають демократичний курс, полегшуються гарантованістю громадянських свобод та розмежування державної та приватної сфери Ж. Бешлер включає до моральних перекручувань. На думку О. Г. Михайловської, основним дефіцитом української демократії виступають – «ігнорування законів і відсутність працюючої Конституції» [6, с. 66].

Якщо Ж. Бешлер виділяв загрози демократії, виходячи з ретроспективних тенденцій та співвідношенні очікувань громадян та політичних рішень, то Ф. Шміттер зосередив свою увагу на дослідженні політичних режимів в перехідний період. Автор виділив дві причини загроз демократії: «ідеологічна гегемонія демократії може вичерпатися в міру зростання розчарування нових демократичних держав у реальних результатах; ймовірність того, що демократії будуть просуватися вперед без задоволення очікувань своїх громадян і без встановлення прийнятної і передбачуваного зводу правил для політичного змагання і співробітництва» [11].

На думку Ф. Шміттера, у країнах в яких відбуваються демократичні зміни можливі два шляхи розвитку: 1) створення гібридного режиму; 2) утворення стійкої неконсолідованої демократії [11]. Автор відзначає, що більшості країн Південної Америки, Східної Європи та Азії не вдається сформувати стабільне самоврядування, яка б стала прийнятною для суспільства [11].

Ф. Шміттер виділяє внутрішні дилеми, які характеризують сучасну демократію незалежно від просторового та часового фактору та зовнішні дилеми, які піддають сумніву сумісність нових демократичних правил і практики з існуючими соціальними, культурними та економічними умовами.

До внутрішніх дилем автор відносить олігархію; самоусунення, що характеризується відсутністю раціональних стимулів у громадян активно брати участь у політичному житті що призводить до політичної депривації; «циклічність у політиці», яка обумовлена нерівномірністю розподілу витрат і прибутків серед